Ilmiy tadqiqotda tushunish va tushuntirishning ahamiyati

Oripova Muhayyo Muxammad qizi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) magistranti
Email: muhayyooripova55@gmail.com

Qambarov Abdujabbor Baxroliyevich
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doctori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy tadqiqot metodologiyasining fundamental tushunchalari bo‘lgan “tushunish” va “tushuntirish” kategoriyalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif tushuntirish metodini ob’yektiv qonuniyatlarni ochib beruvchi vosita sifatida, tushunishni esa hodisalarning ichki mazmuni va ma’nosini anglash usuli sifatida talqin etadi. Maqolada tabiatshunoslik va gumanitar fanlar o‘rtasidagi metodologik farqlar, shuningdek, zamonaviy fanlararo tadqiqotlarda ushbu ikki yondashuvning dialektik birligi zaruriyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida ilmiy bilishning samaradorligi faktlarni shunchaki bayon etishda emas, balki ularning insoniyat va jamiyat uchun qadriyatli jihatlarini anglashda ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Ilmiy tadqiqot, metodologiya, tushunish, tushuntirish, gnoseologiya, ijtimoiy-gumanitar fanlar, sabab-oqibat aloqasi, interpretatsiya, ilmiy bilish, mantiqiy tahlil.

Kirish

Zamonaviy ilm-fanning rivojlanish tamoyillari tadqiqotchidan nafaqat ob’yekt haqida ma’lumot to‘plashni, balki o‘rganilayotgan hodisaning mohiyatini chuqur anglash va uni mantiqiy izchillikda asoslab berishni talab etadi. Shu ma’noda, ilmiy tadqiqot jarayonida tushunish (*verstehen*) va tushuntirish (*explanation*) tushunchalari bilim shakllanishining ikki o‘zaro bog‘liq, ammo funksional jihatdan farqlanuvchi qutbi sifatida namoyon bo‘ladi. Tushuntirish — bu hodisalarning sabab-oqibat aloqalarini, ularning qonuniyatlari va umumiy qoidalarga bo‘ysunishini ochib berishga qaratilgan intellektual operatsiyadir. U asosan tabiatshunoslik fanlari doirasida shakllangan bo‘lib, "Nima uchun?" degan savolga javob izlaydi. Aksincha, tushunish jarayoni ko‘proq ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasiga tegishli bo‘lib, hodisalarning ichki mazmuni, sub’yektiv ma’nolari va madaniy kontekstini idrok etishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda fanlararo integratsiyaning kuchayishi natijasida ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi keskin chegara tobora yo‘qolmoqda. Tadqiqotchi hodisani tushuntirish orqali uning tashqi qonuniyatlarini bayon qilsa, tushunish orqali uning ichki logikasini va qadriyatli jihatlarini ochib beradi. Ayniqsa, pedagogika, psixologiya va xalqaro munosabatlar kabi murakkab tizimlarni tadqiq etishda tushunish va tushuntirishning dialektik birligi ilmiy natijaning ob’yektivligi va ishonchliligini ta’minlovchi asosiy omildir.

Ushbu maqolaning maqsadi ilmiy tadqiqot metodologiyasida tushunish va tushuntirishning tutgan o‘rnini tahlil qilish, ularning o‘zaro nisbatini aniqlash hamda zamonaviy ilmiy bilish samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini yoritib berishdan iborat.

1. Tushuntirish – Ilmiy Bilishning Ob’yektiv Asosi

Ilmiy tadqiqotda tushuntirish (*explanation*) deganda, o‘rganilayotgan ob’yekt yoki hodisani

muayyan qonuniyat, nazariya yoki sabab-oqibat zanjiriga muvofiq bayon etish tushuniladi. Klassik ilm-fanda, xususan, pozitivizm yo‘nalishida tushuntirish bilishning eng oliy shakli hisoblangan.

Tushuntirishning asosi mantiqiy xulosaga tayanadi: agar bizda umumiy qonuniyat (masalan, fizika qonuni) va aniq shart-sharoitlar bo‘lsa, biz hodisaning yuz berishini tushuntirib bera olamiz. Bu jarayon tadqiqotchidan xolislikni va "tashqaridan turib kuzatish" pozitsiyasini talab qiladi. Masalan, tabiiy fanlarda hodisaning miqdoriy ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, uning qat’iy qonuniyatga bo‘ysunishi isbotlanadi.

2. Tushunish – Ma’no va Mazmunni Anglash Fenomeni

Tushunish (*verstehen*) tushuntirishdan farqli o‘laroq, hodisaning nafaqat tashqi ko‘rinishini, balki uning ichki mazmunini, maqsadini va qadriyatini anglashga qaratilgan. Ushbu kategoriya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida V. Diltey, G. Simmel va M. Veber kabi olimlar tomonidan ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘ziga xos metodologiyasi sifatida shakllantirildi.

Tushunish jarayonida tadqiqotchi o‘zi o‘rganayotgan sub’yektning (inson, jamiyat, madaniyat) o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘rish, uning motivlarini tahlil qilish orqali haqiqatga erishadi. Bu ayniqsa quyidagi holatlarda muhim:

- Tarixiy jarayonlarda: Voqeaning sanasini bilish – tushuntirish bo‘lsa, o‘sha davr kishilarining ruhiyatini anglash – tushunishdir.
- Pedagogikada: Bolaning xatti-harakatini psixologik qonuniyat bilan asoslash – tushuntirish, uning ichki dunyosidagi kechinmalarni his qilish – tushunishdir.

3. Tushunish va Tushuntirishning Dialektik Aloqadorligi

Zamonaviy ilmiy metodologiyada tushunish va tushuntirish bir-birini inkor etuvchi emas, balki to‘ldiruvchi usullardir. Pol Riker kabi faylasuflarning fikricha, "tushuntirish orqali ko‘proq tushunishga, tushunish orqali esa yaxshiroq tushuntirishga" erishiladi.

Mezon	**Tushuntirish (Explanation)**	**Tushunish (Understanding)**
Yo‘nalishi	Sabab-oqibat aloqalari	Ma’no va mazmun
Savoli	Nima uchun? Qanday qonuniyat?	Nima maqsadda? Mohiyati nima?
Usuli	Kuzatish, tajriba, tahlil	Interpretatsiya (talqin), empatiya
Sohasi	Ko‘proq tabiiy fanlar	Ko‘proq gumanitar fanlar

Tadqiqotchi dastlab faktlarni to‘playdi va ularni mavjud nazariyalar yordamida tushuntiradi. Biroq, tadqiqotning xulosaviy bosqichida ushbu faktlarning insoniyat yoki fan sohasi uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini anglash uchun tushunish metodiga murojaat qiladi. Masalan, ekologik muammolarni tadqiq etishda ifloslanish darajasini (tushuntirish) o‘rganish bilan cheklanib bo‘lmaydi; insoniyatning tabiatga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish uchun ekologik madaniyat mohiyatini tushunish lozim.

XULOSA

Ilmiy tadqiqot metodologiyasida tushunish va tushuntirish kategoriyalarini o‘rganish shuni

ko‘rsatadiki, bu ikki tushuncha bilish jarayonining ajralmas va bir-birini to‘ldiruvchi qismlaridir. Tushuntirish orqali tadqiqotchi o‘rganilayotgan ob’yektning tashqi qonuniyatlari, sabab-oqibat aloqalari va miqdoriy ko‘rsatkichlari haqida aniq, ob’yektiv ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, fanning empirik bazasini mustahkamlaydi va hodisalarni bashorat qilish imkonini beradi. Biroq, faqat tushuntirish bilan cheklanish ilmiy bilishni sxematik va quruq ma’lumotlar yig‘indisiga aylantirib qo‘yishi mumkin. Tushunish metodi tadqiqotga mazmun, qadriyat va sub’yektiv munosabatni olib kiradi. U hodisalarni shunchaki kuzatish emas, balki ularning "ichki hayoti"ni, madaniy va ijtimoiy kontekstdagi o‘rnini anglashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning samaradorligi tushunish va tushuntirishning muvozanatiga bog‘liq. Tadqiqotchi ob’yektni tushuntirish orqali uning "nima uchun" shundayligini asoslasa, tushunish orqali uning "nima maqsadda" mavjudligini va insoniyat faoliyatidagi ahamiyatini ochib beradi. Ushbu ikki yondashuvning sintezi fanning ham tabiiy, ham gumanitar sohalarida fundamental haqiqatlarni kashf etishning, ayniqsa, pedagogika, psixologiya va ekologiya kabi murakkab tizimlarni chuqur tahlil qilishning eng maqbul yo‘lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Diltey, V. *Gumanitar fanlarga kirish (Einleitung in die Geisteswissenschaften).* – Ushbu asar "tushunish" metodologiyasining asosi hisoblanadi.

2. Riker, P. *Konfessiya va interpretatsiya.* (yoki uning "Moziy va tushunish" asarlari) – Tushunish va tushuntirish dialektikasini falsafiy tahlil qilgan.

3. Veber, M. *Ijtimoiy fanlar metodologiyasi.* – Ijtimoiy jarayonlarni "tushunuvchi sotsiologiya" nuqtayi nazaridan asoslagan.

4. Hempel, C. G. *The Function of General Laws in History.* – Ilmiy tushuntirishning mantiqiy-pozitivistik modelini yoritib bergan.

5. Gadamer, H. G. *Haqiqat va metod (Wahrheit und Methode).* – Germenevtika va tushunish san’atiga doir fundamental asar.

6. G‘oziyev, E. G. *Umumiy psixologiya.* Toshkent. – Psixologik jarayonlarda tushunish fenomenini o‘rganish uchun.

7. To‘rayev, B. *Ilmiy tadqiqot metodologiyasi.* Toshkent. – Milliy darsliklarda ilmiy bilish metodlarining tasnifi.

8. Mamadashov, M. *Ilmiy ijod metodologiyasi.* – Tadqiqot jarayonida mantiqiy usullarni qo‘llash bo‘yicha qo‘llanma.

9. Stepin, V. S. *Theoretical Knowledge.* – Ilmiy nazariyalarning tuzilishi va ularda tushuntirishning roli haqida.